

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

Алексића др Радомира (Београд), Вуковића др Јована (Сарајево), Коларића др Рудолфа (Љубљана), Копског Блажа (Скопље), Павловића др Милевоја (Нови Сад), Сивановића др Михаила (Београд), Томановића др Васа (Скопље), Хрстић др Мајла (Загреб)

XXIV Књ.

БЕОГРАД
1959—1960

ОПОЗИТНО УСЛОВЉЕНА ДЕМИНУТИВНОСТ

I

Деминутивност као општа језична категорија несумњиво је у односу са структуралним вредностима специфичних наставака. Осим опште слике принципски приказане код Паула (Hl. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1909, 48.), проблематику словенских наставака за изражавање две супротне оријентације семантичких вредности налазимо у проф. А. Белића (*Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificatifsuffixe*, Arch. f. sl. Phil. XXIII, 203 и д.), а такође је интересантна слика за стање у пољском језику коју даје В. Дорошевски (*Monographia słowotwórcza*, Prace fil. XIII, 1925), као и за српскохрватски језик од А. Белића (*О грађењу нових речи*, Наш језик IV).

Некада карактеристични структурални форманси за деминуцију у току развјетка нашега језика изгубили су своју типичност (cf. Рад. Бошковић, *Развишак суфикса у јужнословенској језичкој групи*). Миксоглотски процеси такође су се изразили и у правцу преношења наставака из појединих балканских језика у друге; с овим иде и скретање вредности наставака, а тиме и самих речи (нпр. – уле у галичком дијалекту, cf. А. Белић, *Галички дијалекат*, и у дебарском говору, мој чланак, *Slavistična revija*, 1957). Како се пак поставља питање због чега извесни наставци губе своју карактеристичност, и често престају бити деминутивском ознаком, то се намеће и анализа у правцу асоцијативних веза. Док је *кућица* типично реч деминутивске вредности, дотле реч *учиШељица* никако није деминутив. Отуда се поставља питање да се овакве појаве разјасне семантичким односима, који су, свакако, структурално основани, али у првом реду јасно семантички условљени: контролу треба извршити с обзиром на семантички паралелизам и на семантичку опозитност.

Према томе, у овој анализи поћи ћемо од губљења структуралне специфичности форманса, у вези са фонетским процесима, што је најчешће у миксоглотији: питање је у томе да ли и поред смањивања формалних деминутивских односа остаје психолошко-језичка категорија деминутивности, и којим се средствима постиже њено реализовање. За постављање проблема на овај начин, поред семантичког паралелизма израженог аналогijом, — о чему имамо јасну слику како ју је поставио А. Белић (cf. *О језичкој Природи и језичком развишћу*, с. 289—290), — узећемо у обзир односе асоцијативних опозитума. У овоме правцу служе као полазна тачка језици са изразитим дегенерисањем форманске функционалности.

У граматикама францускога језика сматрају се деминутивским суфиксима *eau* (*chevreau*), *elle* (*parcelle*), *et—ette* (*archet*, *chevalet*, *jardinet*, *oeillet*; *maisonette*, *chainette*, *plaquelette*), *ot—otte* (*chariot*, *mainotte*), *ule* (*veinule*, *plantule*). Од оваквих речи многе се више не осећају као деминутиви (*parcelle*, *archet*, *chevalet*, *oeillet* па ни *chariot*, ни *plantule* итд.), а код неких померена значења нису деминутивска (*chevreau*, врста коже за прављење обуће).

У арбанашком језику форманске ознаке деминутивности врло су сужене. Пре свега мало је таквих именица, не само у латинско—епиротском речнику из седамнаестог века (Mario Roques, *Le Dictionnaire albanais de 1635*, édité avec introduction et index comlet, Paris, 1932). А такво је стање приказано и у етимолошком Мајеровом речнику и у практичним речницима. Овакву слику даје и докторска десертација Војислава Данчетовића (још необјављена), с тим да он, из обилатог и добро класификованог материјала, констатује да деминутивски суфикси у ствари дају хипокористичку боју изведеницама. Из тога материјала се може, по моме мишљењу, извући и један општелингвистички закључак, као што ће нам једним делом показати даља анализа. Тамо за праву деминутивност, чак и онде где деминутивски суфикси могу бити у хипокористичкој нијанси, употребиће се синтагма са *vogël* „мали“, а у неким случајевима и са неком другом одредницом (*shkurtë*, *njotë* и сл.); тако је и у речнику Лукајевом *Fjaluer shqyp—srbohrvatisht*, 1935, и у речнику Х. Барића (*Rečnik srpskoga ili hrvat-skoga i arbanskoga jezika*; 1950), па и у оном при чијем је састављању учествовао и Данчетовић (*Српскохрватско-албански речник*, 1947). Тако поред *vajžëžë*, *çipëžë* имамо *vajž' e vogël*, као и *çip'e vogël*, у значењу „девојче“, „девојчица“; значењу „дечко“ одго-

вара *djal i vogël*, а значењу „детенце—*fëmijë e vogël*. То важи и за друге случајеве—*kal i vogël* „коњић“, „коњче“, *çibuk i vogël*, „чибучић“, *çekiç i vogël* „чекичић“, *shkollë e vogël* „школица“, *shtëpi e vogël* „кућица“, а *litar i shkurtë* „мало уже, конопче“ (поред *tër-kazë* „конопче“, са правом деминуцијом по дебљини, не по дужини).

Међутим, *çipëzë*, које може бити и хипокористикон, има не-сумњиво и деминутивску вредност, као и *arushka*, а *dajòç* „ујица“ има само хипокористичко значење. Ова разлика потиче од асоцијативних односа, који нам отварају пут у разумевање саме вредности деминуције. *Arushkë* „мече“ је типичан деминутив зато што у језичком осећању стоји у опозитуму према основном облику нормалнога значења *arushë*, *harushë*. Исти је случај и у односу *çipëzë* : *çipë*. А речи као *buellicë*, *daskalicë*, *gomaricë* супротстављене су речима *buell*, *daskal*, *gomar*, дакле по роду, али немају опозитума по степену величине, дакле нису у компарационом односу. Без икаквог односа, у овоме смислу самостална реч *policë* „полица“ неће имати деминутивски карактер, а *tërkuzë* биће хипокористичка, као у пуној мери *dajòç* „ујак“ (с. *дајко*, презиме у Црној Гори *Дајковић*).

Овакви односи дају кључ и за разумевање наведених примера из француског језика. Ту смо имали случајеве са стварном опозитношћу у даљој перспективи прошлости. Али *chevreau*, добивши значење „јарећа кожа за прављење ципела“, изгубила је семантичку везу са основном речи *chèvre*, и то стога што је семантичко тежиште прешло са појма објекта на појам намене („за обућу“). *Parcelle* је настала не према *part* или *partie*, већ од л. вулг. *particella*, као што *part* — *partie* имају ослонац у *pars* ак. *partem*. — Због недостатка директне етимолошке везе поткрепљене фонетском корелативношћу с једне стране, и с друге стране због семантичког специфицирања, та деминутивска реч *parcelle* сведена је на значење „део земљишта“, са тежиштем на појму простора без односа по величини према целини чији је део; дакле губљење и етимолошке и семантичке везе утицало је на осамостаљење речи *parcelle*, а тиме на губљење деминутивности. Некадањи деминутив *chevalet*, због фигуративног значења „*objet qui peut être enjambé comme un cheval, qui peut tenir lieu d'un cheval, qui sert de soutien*“ — изгубила је семантичку везу са основном речи *cheval*, — те су нова значења лишена компарације, па тиме и деминутивности, и то сва: „*ancien instrument de torture*“, „*support des cordes d'un violon*“, „*support en bois sur lequel les peintres posent leurs tableaux*“, „*triateau qui porte le tablier d'un pont volant*“

— Прекинута је веза између *arc* и *archet*, иако се у етимолошким речницима налазе упоредо, а тако исто *oillet* према *oeil*, и *chariot* које значи „voiture à quatre roues pour les fardeaux“ па донекле и *charette*, које ипак може значити арх. „petite voiture de luxe“. — Напротив, потпуно су сачувале деминутивску вредност реч *chaînette* према *chaîne*, и реч *plaque* према *plaque*, и све оне које имају компарациони однос према основној речи. То важи и за реч *veinule* (ретку у употреби), јер је у свести присутна *veine*; то важи и за *plantule* „embryon vegetal“ према *plante*, и *ruelle* према *rue*. — Губљење деминутивности у функцији форманса није угушило категорију деминутивности, која се постиже предикатом синтагме *petit* — *petite* : *petit garçon*, *petite fille*, *petit enfant*, чак и *petite table*, а реч *tablette* је примила друго значење; па чак и *petite chaise*, према којој стоји у семантички комплетивном деминутивском односу *tabouret*, као што имамо *fenêtre* према *petite fenêtr*e и *guichet*.

Дакле и ширење семантичког поља значења води мањој прецизности, мање изразитој карактеристичности, па тиме и сужавању интензитета деминутивности. Тако у арбанашком језику према *дорѐ* „рука“ имамо *dorezë*, по Пекмезију, са значењем „Händchen“, али и „Handgriff“, „Handvoll“, чак и „Handschuh“ као и *dorcë*.

Ови закључци се у пуној мери потврђују и на материјалу српскога или хрватскога језика, који је интерпретиран у моме чланку о придевима (*Int. J. o. sl. Linguistics a Poetics III*). Најинтересантнија би у овом правцу била анализа именица изведених наставком типа *ица*. То је најбогатија група комплексног вида са неколико варијаната према савременом језичком осећању.

Основно извођење је према именицама женског рода, и тада увек значи деминутивност, некад више или мање хипокористички обојену. Тако имамо односе несумњиве деминутивности *девојка*: *девојчица*, *џура* : *џурица* (cf. арб. *сисѐ*), а уз хипокористичност *жена*: *женица*, *мајка* : *мајчица*, *Шешка* : *Шешкица* и у јачем степену одмила *Шешница*; према *бака*, које се осећа хипокористички према *баба*, имамо још у директном комплементном односу *бакица* и *бајкица*. Деминутивност и за друга жива бића је обојена хипокористички, као *пшчица* : *пшчица*, *ласшца* : *ласшца*, *овчица* : *овца*, *козица* : *коза*, *кравица* : *крава*, *мачкица* : *мачка*, — супротно опозитности само по роду код примера као што су *лав* : *лавица*, *миш* : *мишица*. — Поред истицања хипокористичности у односу *сврачица*: *сврака*, имамо опозитум само по роду *сврака* : *сврачак*. Код двојног извођења хипо-

користичност је знатно појачана — према *ласШа*: *ласШица*, а према речи изведеној и песничке вредности — *ласШавица* директна деминутивска форма је *ласШавицица*; према *голуб* није деминутивске вредности *голубица*, али према њој, са песничком вредношћу, имали бисмо *голубичица*, — увек у интензитетској антитези, односно у опозитуму, објективно-незаинтересоване појмовности и појмовности субјективно динамизиране (оно чему одговара израз „субјективной оценки“).

Супротно овоме, деминутивске речи за неживо, за ствари, појаве и појмове у принципу немају хипокористичности, али су заиста деминутивске вредности: *кућа* — *кућица*, *колиба* — *колибица*, *софра* — *софрица*, *књига* — *књижица*, *свеска* — *свешчица*, *кеса* — *кесица*, *флаша* — *флашица*. Примери ове категорије су најпогоднији да се прикаже перпетуирање ове интензитетске опозитности. Примери већ на први поглед показују да се у оваквом односу деминутивност перпетуира, и да су тиме обухваћене и хетероглосе лексеме, без обзира на извор одакле су дошле и на време када су у наш језик унете.

Међутим, опозитност по роду у примерима типа *домаћин* — *домаћица*, *учиШељ* — *учиШељица*, са истом основном семантичком вредношћу, не допушта и другу опозитност, опозитност интензитетску. То је уосталом искључено њиховом равностепеношћу, равноправношћу као пот. аг. Структурални однос нема значаја: у првом случају опозитност је везана за однос *ин*: *ица*, а у другом за форманс *Шељ*, иако он код изведенице ж. рода чини део релативне основе од које је она изведена. Тако је и у односу *сШо(л)*: *сШолица*, и због прекида семантичке везе.

Формирањем пак нових деминутива-хипокористика, као *Мара*, *СШана* од *Марија*, *СШанија*, опозитност се ствара инверзно. Тако су имена *Мара* — *Маре*, *СШана* — *СШане*, као хипокористични облици особних именица *Марија*, *СШанија* добила значење основних лексичких речи, а према њима формиран су нови хипокористикони *Мáрица*, *СШáница*, с акцентом као у *Мáра*, *СШáна*, чиме одржавају основну категоријску везу, док им форманс *ица* уноси хипокористичну вредност; супротно пак према *Мáрица*, *СШáница* опозитност акцента успоставља хипокористички однос, јер у том случају *ица* не фигурира као носилац хипокористичности. У томе реду према именицама за језичко осећање основним *Даница*, *Љубица*, *Милица*, *Ружица* — налазе се као хипокористика *Дана*, *Љуба*, *Мила* и *Ружа*, као некада *Мáра*, *СШáна*. Лексички пак потпуно самостална значења *јагода* (плод) и *јагодице* (румен на образима) нису ни у каквом опозит-

ном односу, па тиме ни реч *јагодице* није хипокористична ни у обичном говору, чак кад је и формални деминутив, осим у песми, где је реч о имену и хипокористику (*Овим шором, Јагодо!/, Овим шором, Јагодице,/ Овим шором девојака нема*). И у другим случајевима самосталне именице, без опозитности према основној, нису деминутиви, — као *сеница, сШеница, левица* (лева рука; слободоумна странка), *десница* (десна рука; конзервативна странка), *сШакленица „флаша“* (опозитни однос према *сШакленац*, тј. стаклени кликер); *Посланица* „писмо упућено, послато некоме са значајним порукама“ није ни у каквом директном односу према речи *Посланик*, а за жену у тој функцији рећи ће се (*жена*) *Посланик*. Чак и осамостаљено померено значење *кобилица* (на виолини) нема нимало деминутивности, иако је *кобилица* у обичном значењу деминутив у опозитуму према речи *кобила*. Реч *Шекуница* је обичне лексичке вредности и прекинула је потпуно етимолошку везу са (*По*)*Шећи* и *Шрчаши*; слично *лудница* — не где се луди, већ где се лече умно поремећени („луди“).

Према овојменице са формансом *ица*, а са етимолошким ослоном на глаголску динамичку пасивну или активну вредност, немају деминутивности: а) „зборница“ место где се збирају и по народној етимологији и „место где се збори“; *ложница* „одаја где се лежи, спава“; *Шамница* „тамна, мрачна просторија у којој се тамнује“; па са продуктивним *ница* — *жиШница* „амбар“, „зграда где се држи жито“; б) у значењу „где се нешто врши“ — *благаоница, ваљаоница, Перионица, Предионица радионица, ручаоница, слушаоница, умиваоница, учионица, ШоПионица*. За језичко осећање се ту еманципује као градилачки форманс *ница*, а у другом *оница*. Да је то варијанта издвојена од деминутивског наставка *ица* видимо по односу између *писар : писарица* (делимице једнако са *писарка*) и *писашу : писарница*.

Такав форманс може добити и аугментативско значење, као у речи *врашнице* (ј. *врашница*), као осамостаљена реч, после губитка осећања за дуалско значење. Тако наилазимо на семантичку антитетску оријентацију, да деминутивски форманс добије аугментативску вредност, као што је констатовано за арбанашки наст. *ile*, и као што наводе Храсте—Хам—Губерина за острво *Сусаκ* *Ѡрасћйна* (HDZb. I) преко пејоративног значења са деминутивском нијансом, јер се презире прасе мршаво и мало; управо, појам да је неухрањено и мало, уноси у саму реч пејоративност због онога што нормално условљава деминутивност.

М. Павловић